

Český les – krajina s pamětí

V roce 2005 vznikla Chráněná krajinná oblast Český les. Jejím vyhlášení předcházela široká diskuse o tom, jak naložit s rozsáhlým územím při bavorské hranici, které výrazně poznamenaly historické události druhé poloviny 20. století a po čtyřicet let nebylo přístupné veřejnosti. V této oblasti s výjimkou Chodska žilo před 2. světovou válkou německy mluvící obyvatelstvo, Češi tvořili vesměs uměle dosazenou menšinu, která zajišťovala především chod státních institucí. V návaznosti na tzv. Benešovy dekrety pak bylo prakticky veškeré obyvatelstvo z pohraničí Českého lesa v letech 1945–1946 vysídleno. Opuštěné vesnice byly nejprve dosídlovány přistěhovalci z jiných částí republiky a poté i z českých menšin v zahraničí. Vznik pohraničního pásma však následně vedl k definitivnímu vylidnění příhraničního prostoru v rozsahu „železné opony“. V širším území pak zůstalo dosídlené obyvatelstvo.

Tyto demografické změny způsobily zlom v kontinuitě po staletí trvajícího historického vývoje. Vznik „železné opony“ a nástup socialistického způsobu hospodářství znamenal radikální obrát ve způsobu využívání zdejší krajiny. Počínaje rokem 1951 začalo cílené bourání více než 70 vesnic jen na území dnešní CHKO Český les. Rovněž krajina prodělala výrazné proměny. Rozsah změn je na první pohled patrný při srovnání leteckých snímků z roku 1947 a ze současnosti. Výrazně přibylo lesa a nelesní zeleně. Zaniklá sídla pohltila náletová vegetace. Drobné louky a pastviny byly v mnoha případech uměle zalesněny smrkovými monokulturami. Rozsáhlejší plochy bezlesí byly naopak podrobeny velkoplošným socialistickým způsobům hospodaření. Ty se pojily s řadou zásahů, nevhodných jak z hlediska přírody, tak udržitelného zemědělského hospodaření, jako bylo ničení remízků, mezí, kamenných snosů a cest a scelování drobných políček a luk v souvislé plochy. V 70. a 80. letech byly navíc nevhodně odvodněny a zregulovány velké plochy nivních luk za účelem tzv. náhradních rekultivací. Tímto způsobem byly odvodněny rozsáhlé plochy zejména v Kateřinské kotlině.

Přes tyto nešvary zůstalo v krajině Českého lesa zachováno značné množství stop po jejím historickém využívání před rokem 1945. Samozřejmě nejzřetelnější jsou pozůstatky zaniklých vesnic a staveb. Ty sice byly kompletně rozebrány na stavební materiál nebo zbořeny v důsledku nařízení ministerstva národní bezpečnosti stavebními firmami,¹ nicméně místa, kde stávaly, jsou stále zřetelná. Charakteristická vegetace, terénní nerovnosti, zbytky sklepů, staré studny a opracované kameny, případně přítomnost zahradních rostlin jsou nepřehlédnutelné stopy po bývalých sídlech.

Jedinečnost krajiny Českého lesa nespočívá pouze v počtu zaniklých sídel, ale především ve velkém množství dosud patrných krajinných struktur, které svědčí o historickém vývoji a využívání zdejšího území. V krajině lze vysledovat stopy různých historických etap, které se propisují do jejího současného charakteru. Nejstarší a paradoxně nejnápadnější jsou ruiny středověkých strážních hradů, které střežily obchodní stezky. Zatímco hradní zříceniny přetrvaly do dnešních časů, staré zemské stezky jsou již prakticky nezřetelné, a to i přesto, že jejich průběh přibližně kopírují i dnešní tahy silnic a dálnic. Výraznou strukturou, která propojovala původní sídla nejen na české straně hranice, je cestní síť. Na ni jsou navázány drobné sakrální památky, kamenné zídky a snosy, zařízlé úvozy, aleje, nebo alespoň jejich fragmenty, studánky, pamětní kameny.

Dobře zachovalé krajinné struktury se nacházejí na mnoha místech v návaznosti na původní sídla. Asi nejzajímavější a nejlépe zdokumentované jsou dochované plužiny, středověké uspořádání krajiny. Mezi výjimečné lokality, kde zůstalo toto uspořádání prakticky nedotčeno, patří okolí bývalé Pleše (Plöss).² Ta patří mezi typické plánovitě založené vsi, které zakládali tzv. lokátoři. Zatímco domy podél obdélné návsi byly zbořeny a dnes na jejich přítomnost upozorňují jen terénní valy a charakteristická náletová vegetace, vymezení dlouhých parcel záhumenic zůstalo dodnes zřetelné. Jedná se o typický produkt německé kolonizace. Jednotlivé pásy záhumenic byly ohraničovány kamennými snosy, na kterých se následně uchytila zeleň. Struktura je velmi dobře patrná a její roz-

sah a zachovalost vyniká na leteckých snímcích (obr. 1). Neméně zachovalá, i když z části zarostlá zelení je záhumenicová plužina navazující na bývalou ves Korytany.³

Samostatný fenomén tvoří louky a pastviny. Máme tendenci je považovat spíše za přírodní biotopy, a přitom se jedná o typické produkty lidské činnosti a lze je proto považovat rovněž za kulturní památky. Především louky, které nebyly poznamenány socialistickým způsobem hospodaření, vypovídají mnoho o podobě hospodaření našich předků v krajině. Cenné jsou například květnaté pastviny v okolí bývalé Pleše. Pastevní způsob hospodaření se zde dochoval dodnes a s ním i odpovídající bylinná skladba. Přírodovědně i krajinářsky jsou velmi atraktivní rozsáhlé plochy mokřadních luk v Nemanické nivě, v okolí bývalé Švarcavy nebo v národní přírodní památce Na požárech nedaleko zaniklé Jedliny na Tachovsku (obr. 2).

Původně návesní rybníčky nebo vodní nádrže sloužící jako zdroj vody pro pohon průmyslových provozů jsou dalším výrazným krajinným prvkem, který přetrval do dnešních dob. S průmyslovými podniky, především sklářskými, pilami, případně hamry je spojeno velké množství různých náhonů. Přestože většina z nich je dnes již bez vody, jejich průběh zůstává především v lesních úsecích dobře patrný. Některými náhony teče voda dodnes. Asi nejznámější je kanál Teplé Bystřice, který svádí vodu ze svahů Čerchova do Domažlic. Toto vodní dílo pochází ze 16. století a je unikátní v tom, že převádí vodu mezi dvěma povodími. Teplá Bystřice pramení na svazích Čerchova a její vody jsou součástí povodí Dunaje, odtékají do Černého moře. Část vod je odvedena do náhonu Teplé Bystřice a ten ústí v Zubřině, jejíž vody

■ Poznámky

- 1 Zdeněk Procházka, *Putování po zaniklých místech Českého lesa. 1. Domažlicko*, Domažlice 2021, s. 156.
- 2 Blanka Pittnerová, *Plužiny. Středověké krajinné struktury na území CHKO Český les, Český les. Příroda a historie*, 2007, č. 2, s. 8–10.
- 3 Kristina Molnárová – Blanka Pittnerová, *Plužiny, středověké krajinné struktury na území CHKO Český les. Korytany, Český les. Příroda a historie*, 2007, č. 3, s. 8–9.

1

2

Obr. 1. Ortofoto Pleš. Zdroj: ČÚZK, 2021.

Obr. 2. Nemanická niva. Foto: Daniela Hlinková, 2021.

spadají do povodí Labe a končí v Severním moři. Vodu, která původně odtékala do Bavorska, převádí důmyslně po vrstevnici do Domažlic, kde byla využita pro pohon strojů. Podstatně mladší, z roku 1838, je Apolenský kanál na kolo-ratském panství Velké Dvorce. Převáděl vodu po vrstevnici z prameniště Apolenského potoka do Václavského rybníka. Hlavním důvodem bylo posílení kapacity vodního zdroje Václavského potoka opět pro pohon průmyslových provozů, zde především pro železářny a následně sklárnu ve Frauentalu.

Nepřehlédnutelným prvkem v místech původních sídel a jejich nejbližším okolí jsou ovocné stromy a zplanělé okrasné rostliny. Vzhledem k relativní krátkověkosti ovocných dřevin je většina z nich již ve fázi rozpadu a odumírání. Přesto jsou neopominutelnou součástí zaniklých sídel s výrazným emotivním nábojem. Jsou

nejen památkou na obydlenu krajinu, ale představují také unikátní sbírku odrůd geneticky způsobených klimatickým poměrem Českého lesa. Podobně i okrasné rostliny, které dodnes přežívají v místech původních zahrad, jsou důkazem o druzích, které byly v příhraničí oblíbené. Často se jedná o kultivary, které dnes již nejsou součástí prodejního sortimentu. Vzhledem ke svému převážně klonálnímu způsobu rozmnožování jsou mnohdy podstatně trvanlivějším prvkem než ovocné stromy. Mezi nejnapadnější patří sněženky, narcisy, pivoňky, oměje a lilie. Řada z nich je sice vedena na seznamu invazních druhů, přesto i druhy jako pámelník bílý nebo tavolník představují neodmyslitelnou součást vegetace zaniklých sídel.

Výraznou historickou stopu v krajině zanechala „železná opona“. Je to nejmladší a logicky tedy nejzřetelnější historická epocha. Záro-

veň je příčinou přetnutí kontinuity historického vývoje, konzervátorem epoch předcházejících i výrazným krajinným činitelem. Již z dálkových pohledů jsou patrné součásti systému protivzdušné obrany, vojenské věže na Čerchově, Zvonu, Havranu a Dyleni, které tvoří novodobé dominanty Českého lesa. Při putování Českým lesem nelze minout rozpadající se budovy bývalých rot Pohraniční stráže. Mnoho z nich navíc stojí na místech původních obcí. Zpočátku Pohraniční stráž pro své účely dokonce využívala místní domy. Teprve později byly nahrazovány novými, uniformními stavbami. Původní domy jsou součástí některých rot dodnes. Jako červená nit se celým Českým lesem vine signálka (obslužná komunikace signální stěny) a s ní související systém obslužných cest. Dobře zřetelný je i kontrolní pás podél bývalé signální stěny, který byl udržován bez vegetace za použití techniky i chemie. Na mnoha místech v lesích se povalují zbytky porcelánových izolátorů. Často na nečekaných místech lze narazit na pozorovací stanoviště pohraničnicků, odkud střežili státní hranici.

Příroda pohlcuje vesnice

Většina lokalit bývalých vesnic dnes představuje jakési ostrovy samovolně se vyvíjející přírody v moři obhospodařované kulturní krajiny. Pouze menší část z nich byla přeměněna v kulturní les nebo pastvinu. Tam, kde byla sídla ponechána svému osudu, směřuje vývoj přírody dle typu stanoviště do svého klimaxového stavu. Lze vysledovat několik hlavních vývojových směrů. Samozřejmě konečným sukcesním stádiem je v poměrech střední Evropy některá forma lesa. Abiotické podmínky v rozvalinách původních sídel odpovídají přírodním podmínkám, na nichž se přirozeně vyskytuje suťový les. Pro něj je charakteristický kamenitý, nezpevněný, často svažité terén a přítomnost většího množství živin v půdě. Kvalita sekundárně vzniklých suťových lesů je různá a pouze některé z nich se svými parametry blíží těm na přirozených stanovištích. Rozhodující pro posouzení kvality je struktura stromového patra a složení patra bylinného. Pro přírodě blízký les je typická druhová, věková i prostorová rozrůzněnost a dále přítomnost mrtvého, rozkládajícího se dřeva. Pro kvalitu bylinného patra je důležitá přítomnost tzv. diagnostických druhů společenstev suťového lesa (např. kapradiny, hluchavka

3

4

Obr. 3. Bystřice, bývalý zámček. Foto: Jiří Sladký, 2006.

Obr. 4. Expozice Dům přírody Českého lesa. Foto: Markéta Kašparová, 2016.

skvrnitá, netýkavka nedůtklivá). Pro stromové patro jsou typické dřeviny typu javor, jasan, jilm nebo líska. Na mnoha lokalitách však nadměrné množství živin v půdě vede k expanzi eutrofních druhů, jako jsou kopřiva, bršlice a svízel (obr. 3).

Naopak na místech sídel, která stála poblíž vodních toků, v místech s vysokou hladinou spodní vody, se příroda vyvíjí směrem k olšovému luhu. Většinou se jedná o lokality, na nichž stály různé provozy, které byly vázány na využití vodní síly. Typickým příkladem je např. bývalá obec Píla, kde stávaly tři mlýny a další provozy. Pro tyto lokality je charakteristický i výskyt vodních nádrží, které sloužily k zadržení vody pro provozy a efektivnějšímu využívání vody pro pohon strojů.

Přírodní význam zaniklých sídel spočívá nejen v jejich v mnoha ohledech samovolném vývoji, ale i v heterogenitě prostředí. Bývalé vesnice nabízejí širokou škálu stanovišť, která představují biotopy pro různé živočišné druhy, kterých je v kulturní krajině nedostatek. Opuštěné rybníčky jsou v současné krajině jedny z posledních míst, kde se mohou nerušeně rozmnožovat obojživelníci a kde nacházejí životní prostor vodní bezobratlí. Sklepy, které odolaly demolicím, slouží jako zimní úkryty pro netopýry i jiné živočišné druhy. Staré rozpadající se stromy s množstvím dutin nahrazují chybějící doupné stromy v lesních porostech. Pestré stromové a keřové složení vegetace představuje bohatou

potravní nabídku. Velké množství tlejících kmenů je životním prostorem pro různé terestrické druhy bezobratlých živočichů, hub a dalších organismů.

Zachování přírodních hodnot v těchto lokalitách přesto do budoucna nebude jednoduché. Pouze menší část z nich se nachází ve 2. zóně odstupňované ochrany přírody. Ta zajišťuje alespoň určitou míru ochrany, protože vymezuje podporu přírodních procesů a rozšiřování přírodně cenných biotopů. Podstatně složitější situace je u lokalit, které se nacházejí ve 3. zóně. Jedná se o pozemky, které jsou často v rukou soukromí, a lze předpokládat, že prioritou majitelů nebude samovolný vývoj přírody. Pro svůj nesporný biologický potenciál tvoří lokality zaniklých sídel základní kostru územního systému ekologické stability v CHKO Český les.

Podstatné je, že v rámci vytvořené koncepce udržitelného rozvoje cestovního ruchu při zohlednění zájmů ochrany přírody došlo k dohodě se samosprávami i dalšími relevantními subjekty, že zaniklé vesnice nebudou obnovovány pro bydlení ani pro realizaci tvrdé návštěvnické infrastruktury. Panuje shoda na tom, že zaniklé vesnice představují jedinečný kulturně-historický fenomén Českého lesa, který je potřeba zachovat a vybrané lokality vhodně interpretovat v rámci podpory rozvoje cestovního ruchu v regionu.

Oživení historie zdejší krajiny

Zaniklá sídla i další krajinné kulturně-historické zajímavosti Českého lesa jsou veřejnosti prezentovány různými způsoby. V současné době již můžeme hovořit o desítkách lokalit, které jsou pro návštěvníky interpretovány. Český les

má díky historikovi Zdeňku Procházce velmi dobře zpracovanou dokumentaci zaniklého osídlení. Detailně jsou zpracovány nejen obce, ale i zaniklé sklárny, hamry a mlýny, drobné sakrální památky nebo významné kameny. Populárně-naučná literatura o Českém lese vydávaná Nakladatelstvím Českého lesa v Domažlicích sama o sobě představuje formu interpretace zdejšího území.⁴ Díky tomu je poučený návštěvník schopen na vlastní pěst objevovat historii Českého lesa a v krajině identifikovat jednotlivé stavby i jejich příběh. Výborným počinem byla instalace cedulí s českým a německým názvem zaniklé vsi. Ani náhodný návštěvník tak nemůže místem projít, aniž by zaznamenal, že zde stávala vesnice. Tyto cedule byly nejprve instalovány na Domažlicku a letos jsou doplňovány v tachovské části.

Za jakousi informační vstupní bránu do území lze považovat Dům přírody Českého lesa v Klenčích pod Čerchovem. Vizualně atraktivní dioramatická expozice upozorňuje návštěvníka na vý-

■ Poznámky

- 4 Srov. Procházka (pozn. 1). – Idem, *Putování po zaniklých místech Českého lesa. 2. Tachovsko*, Domažlice 2021. – Idem, *Sklářství v Českém lese na Domažlicku a Tachovsku*, Domažlice 2009. – Idem, *Příběhy vepsané do kamene aneb Putování za drobnými kamennými památkami Domažlicka a Tachovska. Díl I.*, Domažlice 2008. – Idem, *Příběhy vepsané do kamene aneb Putování za drobnými kamennými památkami Domažlicka a Tachovska. Díl II.*, Domažlice 2009. – Zdeněk Procházka – Miroslav Vetrák, *Cestami krajanů aneb Putování po mlýnech a vodních provozech na Tachovsku a Stříbrsku. Díl III.*, Domažlice 2019.

5

6

Obr. 5. Lučina, zbytky kostela sv. Jiří. Foto: Daniela Hlinková, 2021.

Obr. 6. Bügellohe. Foto: Lenka Janoušková, 2012.

znamné historické momenty, které formovaly podobu současné krajiny (obr. 4). Působivost expozice je umocněna jejím situováním do citlivě rekonstruované památkově chráněné budovy Staré pošty. Kulturně-historickým aspektům česko-bavorského pohraničí se aktuálně věnuje také Centrum Bavaria Bohemia v Schönsee.

Podíváme-li se blíže na konkrétní příklady interpretace kulturní historie v krajině, je třeba uvést na prvním místě skanzen odhalené minulosti v bývalé Lučině (Grafenried). Dnešní podoba zaniklé vesnice je výsledkem více než desetileté přeshraniční spolupráce. Postupně byly odkryty základy většiny významných nemovitostí, kostel sv. Jiří, fara, hostinec, pivovar i bývalý zámek s pozdější funkcí školy (obr. 5). Na bývalou náves byla vrácena replika sochy sv. Jana Nepomuckého. Byla obnovena původní cestní síť a domy, které zůstaly pod příkrovem zeminy, jsou připomenuty alespoň pomocí informačních tabulek. Monumentálnost zdejších vykopávek je zřejmá z leteckých snímků.

Lučina však není pouze významným turistickým cílem Českého lesa. Její význam spočívá především v symbolice poselství o smíření, odpuštění a nutnosti spolupráce mezi sousedními regiony. Současná Lučina je místem vzájemného potkávání. Každoročně se koná mše v základech znovuvysvěceného kostela. Vznikají zde různé navazující projekty zaměřené na interpretaci historie. Je oblíbeným tématem různých studentských projektů. V roce 2021 zde například proběhl přeshraniční landartový studentský workshop.

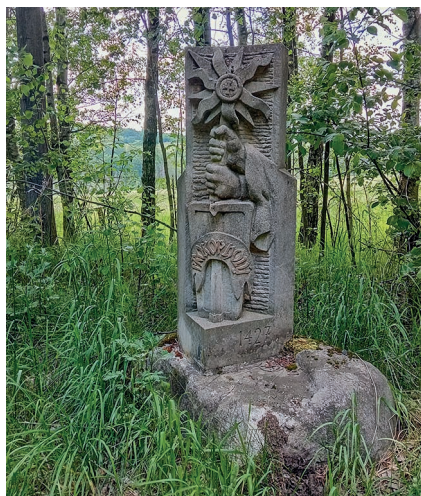
Hlavním strůpcem a hybatelem celého projektu je pan Hans Laubmeier, rodák ze sousední obce Pila. Pracovní síla je z velké části zajištěna dobrovolnickou aktivitou několika hornofalckých nadšenců. Celý projekt sice byl v letech 2019–2020 zastřešen a financován přeshraničním projektem EU, nicméně pravidelná péče a údržba leží na bedrech dobrovolníků a obce Nemanice, pod kterou Lučina správně náleží. Rozsah údržby je srovnatelný s údržbou podobně velké obydlené vesnice. Tlak přírodní sukcese je neúprosný a zůstává otázkou, jak dlouho se podaří skanzen v současném rozsahu udržet.

Odkrývání pozůstatků Grafenriedu bylo od počátku předmětem diskuse ze strany odborné veřejnosti. Neodborně provedenými vykopávkami dochází ke ztrátě cenných informací, které jsou zde zakonzervovány. Povětrnostní podmínky kromě toho velmi rychle erodují to, co bylo po desetiletí chráněno pod zemí. Vykopávky navíc probíhaly velmi živelně a často nekoordinovaně. Nadšení dobrovolníků bylo tak velké, že se je nedařilo náležitě usměrňovat ani pod odborným dohledem. Momentální nadšení vítězilo nad dlouhodobými záměry. To je také důvod, proč byl iniciován přeshraniční projekt. Jeho hlavním smyslem bylo stanovit konečný rozsah prací a koncept ochrany a zabezpečení odkrytých staveb. Součástí dohod bylo i to, že část odkrytých pozůstatků bude po jejich zdokumentování opět zahrnuta z důvodu ochrany před povětrnostními vlivy. To se nakonec nestalo. Procesu odkrývání základů předcházelo navíc rozsáhlé kácení nelesní zeleně. Celkově se jednalo téměř o hektarovou plochu. Od počátku bylo jasné, že to vyvolá masivní zmlazování z pařezů a kořenových výmladků a expanzi ruderální vegetace. To se následně potvrdilo a před několika lety si náletová zezeň vyžádala

opětovné vyčištění za nemalých finančních nákladů. Přes to vše lze říci, že se jedná o jedinečný počin. Současná Lučina citlivě ukazuje nejen historickou podobu zdejšího osídlení a jeho časovou mnohvrstevnatost, ale především vypráví konkrétní příběhy v kontextu historických událostí. Symbolický význam Lučiny je nezpochybnitelný. Význam zdejší lokality tkví právě v tom, že zástupně představuje i příběhy dalších zaniklých vesnic Českého lesa, v nichž s ohledem na finanční náročnost, dlouhodobou udržitelnost a priority současného využívání území z hlediska ochrany přírody není možné realizovat podobný rozsah interpretace.

Jiným příkladem zdařilé interpretace zaniklého sídla je Naučná stezka Lísková, rovněž v územní působnosti obce Nemanice. Lokalita je prezentována tradiční formou s využitím naučných tabulí. Pozůstatky osídlení zůstávají zcela nedotčeny. Historie vesnice je však velmi dobře a citlivě zpracována a atraktivní je i celá lokalita sama o sobě. Lze velmi dobře vidět stopu lidského hospodaření v krajině, staré stromy, opuštěné rybníčky, pozůstatky zídek a křížky na rozcestích. Právě kvůli množství historických stop v okolí a kvalitní naučné stezce směřuje komentovaný výukový program pro školy Domu přírody Českého lesa, zaměřený na přírodu zaniklých sídel, právě sem.

Poněkud odlišný přístup k oživení zaniklé vesnice zvolila obec Rybník. V rámci interpretace zaniklé vsi Korytany byly vyřezány veškeré náletové dřeviny v intravilánu bývalé vesnice. Do vyčištěného prostoru byla k základu každého domu umístěna informační tabule s historickou fotodokumentací jeho vzhledu před zbouráním. Přestože se jedná o přínosné zprostředkování minulosti, síla sukcese maří pů-

7

8

Obr. 7. Milník u obce Písařova Vesce. Foto: Milena Prokopová, 2022.

Obr. 8. Arnoštova leštírna před zastrěšením. Foto: Martin Jiran, 2014.

vodní dojem z přehledného prostoru podlouhlé návsi. Dnes jsou tabule opět pozvolna pohlcovány stromy. Obec Rybník se sice snaží o pravidelnou údržbu, ale růst vegetace je nezadržitelný.

Velmi působivá je interpretace Bügellohe, jezdině zaniklé vesnice na bavorské straně hranice. Historie konce této osady je odlišná od českých sídel, nicméně je také úzce spjata s historickým vývojem po 2. světové válce. Osada vznikla až v roce 1946, kdy si zde několik německých rodin z obcí Pleš, Václav a Rábov postavilo improvizovaná obydlí v naději, že se časem navrátí zpět do Čech. Nakonec zde strávily dvě desetiletí, než se přestěhovaly do okolních bavorských vesnic a osada tak zanikla. Dnes stojí už jen ruiny poslední stavby a v nich se nachází malé, volně přístupné muzeum historie této osady (obr. 6). Tím ovšem interpretace zdejší historie zdaleka nekončí. Díky aktivitám různých spolků se zde konají pravidelné kulturní akce.

Velmi žádoucí, byť zatím méně realizovaná v praxi je práce s krajinou. Obnovou původních cest, alejí, sadů, drobných sakrálních památek, ale i vyhlídek, odpočinkových míst a studánek lze nejen interpretovat historickou paměť krajiny, ale hlavně ji znovu oživit a vrátit lidem. Vzorovým příkladem pro tyto aktivity je obec Hora Sv. Václava. Dominantou obce je na poměry mohutný gotický kostel s viditelnými prvky původního opevnění. Kostel a jeho citlivě upravené okolí tvoří jakýsi přirozený středobod krajinných prvků, které jsou obnovovány v okolní

krajině. Z iniciativy samosprávy byla obnovena původní cestní síť v rozsáhlých pastevních areálech. Do té doby neprůchodné pastviny byly rozčleněny a doplněny výsadbou nových alejí ovocných i původních dřevin. Nechybí ani lavičky, odpočinková místa a různé kamenické prvky. Systematicky jsou obnovovány drobné vodní prvky. V okolí obce vznikl působivý a milý prostor pro odpočinek místních i rekreantů.

Zajímavým projektem, který má řadu nadregionálních přesahů, jsou aktivity kolem znovuoživení staré obchodní stezky z Prahy do Norimberka v úseku mezi Bärnau a Tachovem. Dlouhodobě se tímto tématem zabývá skupina nadšenců ze spolku Terra Tachovia spolu s hornofalckým Via Carolina. Jejich přičiněním byla v terénu znovu detekována část jedné z nejvýznamnějších komunikací středověké Evropy, Zlaté cesty spojující České země s Bavorskem. Nejzachovalejší úsek této trasy se nachází právě v tachovském pohraničí. V terénu byl její průběh vymezen kamennými tzv. milníky času, asi metr vysokými kamennými stélami, z nichž každá připomíná významnou historickou osobnost, která byla s touto cestou spjata (obr. 7).

Samostatnou kapitolu představují zaniklé průmyslové provozy, které byly soustředěny v blízkosti vodních toků a kterých v Českém lese fungovalo velké množství. Aktuálně je evidováno více než 60 bývalých skláren. Jejich celkový počet byl však jistě vyšší, protože vznikaly a zanikaly v souvislosti s vyčerpáním zásob dřeva v dostupném okolí. Kromě skláren zde stávaly další sklářské provozy na zušlechťování skla, hamry, pily a mlýny. Na vodních tocích, které měly vhodné parametry, nacházíme dodnes zřetelné pozůstatky těchto staveb.

Ucelená historie sklářství v panství Waldheim

na Tachovsku je prezentována v rámci naučné stezky Sklářství v Českém lese. Součástí stezky je i zpřístupněná Arnoštova leštírna, v níž je možné vidět unikátně zachovalý leštící stroj na sklo. Jedná se pravděpodobně o největší zařízení svého druhu ve střední Evropě. Unikátní je, že se dochoval na původním místě, a nedotčená zůstala i celá strojovna (obr. 8).

Prezentace historie průmyslových provozů v Českém lese je náplní mnoha dalších naučných stezek (Údolím Hamerského potoka, Vodní mlýny u Málkova a další). Zajímavým místem jsou také zbytky bývalé sklárny v Křížové Huti. Nově probíhá spontánní odkrývání pozůstatků železárny a později sklárny v lokalitě Frauenthal.

Jak se do českoleské krajiny otiskne současné období?

Jakým způsobem se do krajiny Českého lesa vepíše současnost, nevíme. Ochrana přírody a udržitelný rozvoj cestovního ruchu jsou základní cíle proklamované v souvislosti s tímto územím. Velkou výzvou zůstává, jak tyto dva přístupy vzájemně provázat. Jak rozvíjet potenciál cestovního ruchu a zároveň zachovat přírodní a krajinné hodnoty. Zatímco ochrana přírody je zákonem o ochraně přírody a krajiny celkem dobře definována a uchopitelná, s krajinou a jejími hodnotami už je to horší. Existuje sice institut ochrany krajinného rázu, ale ten s problematikou negativního ovlivnění krajiny nevhodnými stavebními zásahy pracuje pouze omezeným způsobem. Pro ochranu drobných krajinných hodnot je prakticky nepoužitelný. Dochované kulturně-historické prvky v krajině navíc v mnoha směrech přesahují rámec kompetencí ochrany přírody.

Pro dlouhodobě udržitelnou ochranu krajiny a jejích hodnot je nezbytná spolupráce státu,

samospráv i vlastníků pozemků. Vzájemná spolupráce není možná bez rámcové shody na základních hodnotách a prioritách. Samozřejmě musí být vzájemný respekt a ochota přistupovat na kompromisy. Na těchto základech pro potřeby Českého lesa vznikla koncepce udržitelného rozvoje cestovního ruchu. Byla zpracována v letech 2019–2020 v rámci projektu „Přeshraniční koncepce pro ochranu a poznávání přírody Českého lesa a Horní Falce“. Zpracovatelem koncepce byla Regionální rozvojová agentura Plzeňského kraje. Dalšími partnery projektu byly Plzeňský kraj, Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Hochschule Weihenstephan Triesdorf a vláda Horní Falce. Při zpracování koncepce byl její obsah intenzivně komunikován se samosprávami, vlastníky a správci lesa a subjekty činnými v cestovním ruchu. Vzniklou koncepcí lze vnímat jako vzájemnou dohodu všech partnerů, jakým způsobem s územím pracovat v cestovním ruchu, aniž by byly významně dotčeny zájmy ochrany přírody. Kromě zachovalých přírodních stanovišť a chráněných a ohrožených druhů rostlin a živočichů je za významný fenomén Českého lesa koncepcí považována jedinečná krajina se svým „klidovým režimem“, tzn. hodnoty, které jsou velmi těžko uchopitelné a definovatelné, a proto i těžko chránitelné.

Koncepce stanovuje základní zásady práce s územím. Jedná se především o neobnovování zaniklých sídel pro bydlení, umísťování tvrdé návštěvnické infrastruktury mimo jádrové území, zachování stávajícího klidového režimu, což znamená, že se nebude rozšiřovat vjezd individuální automobilové dopravy, a naopak bude podpořena veřejná doprava, budování sítě nástupních parkovišť, veřejných tábořišť a podobně. V nedávné době zadala Agentura ochrany přírody a krajiny ČR na základě finančního daru od Plzeňského kraje realizaci Územní studie Český les. V ní budou zpracovány veškeré výstupy výše zmíněné koncepce a bude registrována v Evidenci územně plánovací činnosti spravované Ministerstvem pro místní rozvoj ČR. Stane se tak neopominutelným podkladem pro územní plánování.

RNDr. Tomáš PECKERT, Ph.D.
AOPK ČR, SCHKO Český les
tomas.peckert@nature.cz

Ing. Kamila KONÁŠOVÁ
AOPK ČR, SCHKO Český les
kamila.konasova@nature.cz

Osudy zaniklých obcí v pohraničním pásu Vitorazska

Vitorazskem je nazýváno území rozkládající se na pomezí jihočeského Novohradsku a Třeboňska a dolnorakouského Waldviertelu. Své pojmenování nese podle dolnorakouského města Weitra (česky Vitoraz), které bylo centrem této oblasti v době, kdy zde neexistovala státní hranice oddělující Čechy a Rakousko. Nyní jsou centry České Velenice na české straně a Gmünd na straně rakouské.

Jde o území, přes které se valily dějiny. V období raného středověku byla oblast pokládána za součást českého knížectví a ustálila se až za Přemysla Otakara II. Po bitvě na Moravském poli byla roku 1280 Weitra dobyta Habsburky, území přestalo být lénem koruny české a bylo připojeno k Rakouskému vévodství (definitivně roku 1296). Roku 1339 byla znovu stanovena přesná hranice mezi panstvím Novohradským, Třeboňským a Vitorazským.¹ Po šesti stoletích byla západní část Vitorazska po skončení 1. světové války a v rámci stanovení podmínek vzniku nového rakouského státu na základě Saint-Germainské smlouvy dne 31. července 1920 postoupena Československu. Od října 1938 se Vitorazsko na základě mnichovské dohody stalo stejně jako další pohraniční území s německy mluvícím obyvatelstvem součástí Velkoněmecké říše.² Problematika německé národnosti v Sudetech byla složitá. Při sčítání lidu se obyvatelé přihlašovali k té národnosti, která pro ně byla z hlediska patriotismu nebo životních potřeb příznivější. Roli zde tedy nehrály jejich nacionalistické smýšlení. Nicméně po skončení 2. světové války byli „Němci“ po opětovném připojení Vitorazska k Československu odsunuti a prázdna obydlí a hospodářství byla dosídlena obyvateli z vnitrozemí nebo až ze vzdáleného Maďarska, Slovenska, Řecka, Rumunska nebo volyňskými Čechy.³ V roce 1951 bylo podél státní hranice s Rakouskem vyhlášeno zakázané a následně i hraniční pásmo, což vedlo v letech 1952–1953 k násilnému vystěhování obyvatel ze sídel ležících blízko hranice a k zániku sídel nacházejících se přímo v zakázaném pohraničním pásmu, která byla postupně srovnána se zemí.⁴

Následující text⁵ si klade za cíl představit ve stručnosti historii několika zaniklých sídel na území Vitorazska, kterým se stala osudná jejich velmi blízká poloha u rakouských hranic. Na tomto území zanikla dvě sídla a dvě k jiným sídlům přičleněné osady – Krabonoš, Kunšach, Blato a Rybné (obr. 1), přičemž Krabonoš byl

po pádu železné opony částečně obnoven. Další obcí se stejným osudem byla Nová Ves u Klídkova, místními zvaná Najdorf.⁶

Kromě představení pěti zmíněných obcí je součástí tohoto příspěvku i popis dnešního stavu jednotlivých území a zhodnocení jejich budoucího (ne)vývoje. V závěru nabídneme zamýšlení nad úlohou institutu ochrany přírody a krajiny ve vztahu k možnostem obnovení zástavby v těchto místech.

Krabonoš / něm. Zuggers (1179–1954)

První písemná zmínka o obci Krabonoš pochází z roku 1179,⁷ což z ní činí nejstarší ves na Třeboňsku, byť je v některých pramenech uváděn jako rok vzniku i letopočet 985.⁸ Sídlo bylo založeno nad nivou řeky Lužnice a mělo charakter spíše jednostranné ulicové zástavby s menším návěsním prostorem zhruba ve třetí ulici, kde svah říční terasy nebyl tak vysoký a příkrý jako ve východní části sídla. Stavení byla převážně uspořádána do čtyřstranně uzavřených dvorců, které byly již v roce 1823 kromě zadních traktů stodol zděné (obr. 2). Ves byla v minulosti opakovaně vypálena (husity i Švédy) a vždy opět obnovena, a to i po morových ranách, kdy všichni obyvatelé vymřeli.⁹ Kostel sv. Jana Křtitele, dodnes stojící na ná-

■ Poznámky

1 August Sedláček, *Z dějin Vitorazska: jak se tvořily a měnily meze Čech a Rakous Dolních*, Tábor 1920, s. 17.

2 Pavel Koblasa, *Vitorazsko, Dolnorakouská historie oblasti*, České Budějovice 2013, s. 97.

3 František Čapka – Lubomír Slezák – Jaroslav Vaculík, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 356.

4 Ján Mlynárik, *Tragédie Vitorazska 1945–1953, Poprava v Tušti*, Třeboň 2005, s. 412.

5 Tento článek vznikl na podkladě příspěvku připraveného pro 5. pracovní setkání pracovníků Národního památkového ústavu a Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, které se uskutečnilo v roce 2021 na téma Opuštěná krajina, a nemá ambice prezentace památkového výzkumu.

6 Přestože tato obec ležela za severní vitorazskou hranicí, rozhodli jsme se ji zařadit do tohoto příspěvku, neboť společným jmenovatelem zániku těchto vesnic byla jejich nežádoucí poloha u hranic se Západem.

7 Viz Koblasa (pozn. 2).

8 Pius Bauer, *Geschichtliches über das Dorf Zuggers*, Heidenreichstein 1920, s. 22.

9 Stanislav Kroupa, *Zázraky před jižní hranicí, Pohled z Novohradských hor do měst a vesnic v jižní části roviny třeboňské*, České Budějovice 2005, s. 242.